

КНИЖКОВИЙ РИНОК В УКРАЇНІ: СТАН РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

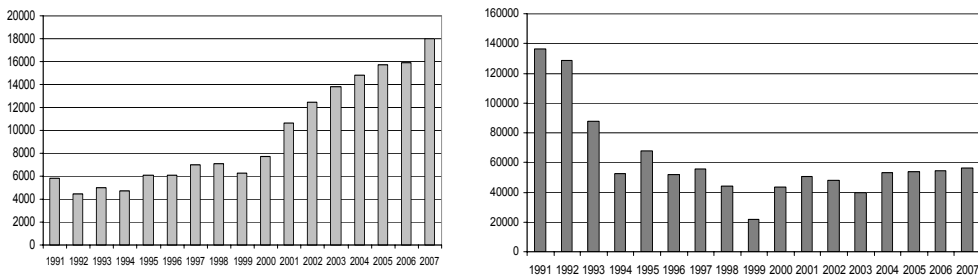
ІНДУТНА К., аспірант Інституту економіки
та прогнозування НАН України

Книговидавнича справа є не лише важливим елементом економічних відносин, а й сприяє культурному збагаченню суспільства, поширенню духовних та інтелектуальних цінностей, національних і загальносвітових надбань. В Україні за результатами 2007 р. видано 1.2 книги на душу населення [1], в Росії – 4.7 [2], в Білорусі – 5 [1], а у країнах Європейського Союзу 10–14 книг [3]. Отже, розвиток книговидання є актуальним питанням, яке потребує дослідження і розробки пропозицій.

Проблеми книговидання розглядалися такими науковцями, як О. Афонін, М. Тимошик, Є. Шевченко [4–6] та ін. Однак актуальним залишається дослідження самого ринку, його структури, тенденцій розвитку. Окремої уваги потребує питання ефективної державної підтримки книговидавничої справи в Україні.

Упродовж 2007 р. до Книжкової палати України надійшло 56.1 млн примірників і 17987 назв книг [1]. Порівняно з 2006 р. приріст становить 13.4 % за назвами і 3.5 % за тиражами. Упродовж 1991–2007 рр. відбувся приріст книжкової продукції за назвами – розширився асортимент.

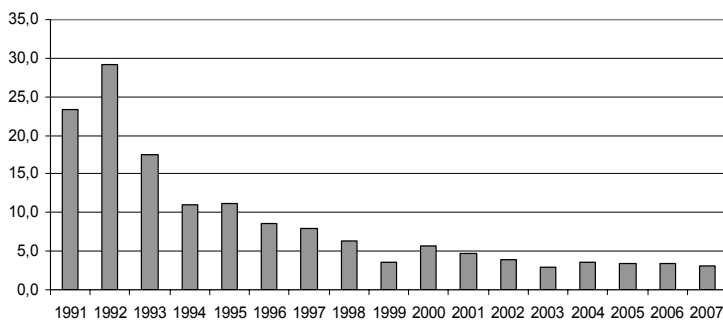
ментний ряд. У 2007 р. випущено у 3 рази більше видань ніж у 1991 р. (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка випуску книжкової продукції за назвами й тиражами у 1991–2007 рр.

Загальною тенденцією випуску книжкової продукції за тиражами є зниження, однак останні чотири роки спостерігається незначне збільшення випуску. Найнижчий рівень випуску книжкової продукції спостерігався у 1999 р. – 22 млн примірників. У 2007 р. було видано найбільшу кількість книжок за останні дванадцять років, але цей обсяг становить лише 41 % від рівня 1991 р. [7].

Середні тиражі впродовж 1991–2007 рр. значно зменшилися, у 2007 р. вони становили 3.1 тис. примірників – лише 13 % середнього тиражу 1991 р. [7]. Зниження тиражів є загальносвітовою тенденцією (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка випуску книжкової продукції за середніми тиражами у 1991–2007 рр.

У 2007 р. найбільшу питому вагу (50.3 %) за назвами має тиражна група до 0.5 тис. примірників, тобто половина назв видань в Україні видається тиражем до 500 примірників. Група великих тиражів від 10 до 50 тис. примірників становить 36.9 % [7], що можна вважати позитивною тенденцією.

Основна тематика видань, що випускаються в Україні – це політична, соціально-економічна, освітня та культурна, художня, технічна, природнича та ін. У 2007 р. порівняно з 2006 р. збільшилась

кількість назв видань дитячої літератури на 60.4 %, а освітньої та культурної тематики – на 30.1 %. За сукупним тиражем у 2007 р. порівняно з 2006 збільшився випуск політичної та соціально-економічної літератури на 55.2 %, дитячої літератури на 55.4 % [7]. За тиражами найбільша частка випуску припадає на літературу освітньої та культурної тематики – 34.4 %; політична та соціально-економічна література становить 24.7 %, а художня – 11.9 %.

Найбільший середній тираж має література універсального змісту – 14.3 тис. примірників, на другому місці література з освіти і культури – 6.9 тис. примірників, а на третьому – дитяча література з тиражем 4.3 тис. примірників. Що стосується масової художньої літератури, то хоча на неї і припадає 11.9 % усього випуску, середній тираж її видань становить 2.4 тис. примірників. На одного жителя України припадає лише 0.15 художньої книги, тобто приблизно кожен десятий житель України може придбати 1 книгу в рік. У Росії середній тираж за 2007 р. становить 8.1 тис. прим., що майже втричі більше ніж в Україні [8]. На російському книжковому ринку художній літературі належить другий за величиною сегмент (19.2 %) після видань освітньо-культурної тематики. На одного жителя Росії припадає 0.9 художньої книги в рік.

У свою чергу в Україні спостерігається значний попит на художню літературу. За результатами маркетингового дослідження, проведеного компанією GfK Ukraine у 2005 р., серед книг, які купують громадяни, частка художньої літератури майже 40 %. На другому місці навчальна та наукова література – 24 %, книги для дітей – 18 % [9]. Порівняння випуску книжкової продукції та попиту на неї дозволяє виявити невідповідність: найбільше видається книжкової продукції навчальної та наукової тематики, а найбільший попит на художню літературу (рис. 3–4).

Рис. 3. Випуск книжкової продукції у 2005 р. за цільовим призначенням

Рис. 4. Результати опитування "Яку книгу ви купували останнього разу?"

У 2007 р. книги і брошури в Україні видавалися 23 мовами світу. Українською мовою було видано 11825 назв видань (65.7 %) сукупним тиражем 28.8 млн примірників (51.3 %), а російською мовою – 4639 назв видань (25.8 %) сукупним тиражем 24.5 млн примірників (43.6 %). У 2007 р. порівняно з 2006 зменшилося видання книг українською мовою на 1269.9 тис. примірників, а їх частка зменшилася з 55.4 % до 51.3 %. Одночасно збільшилося видання книг російською мовою на 4462 тис. примірників, їх частка у 2007 р. становила 43.6 % проти 36.9 % у 2006 р. Для порівняння, у 2004 р. частка видань українською мовою становила 67.7 %, а російською – 26.6 % [7].

Питома вага дитячої літератури українською мовою у 2007 р. порівняно з 2006 р., як за назвами, так і за тиражами зменшилась. Частка художньої літератури за назвами збільшилась, а за кількістю примірників – зменшилась; частка шкільних підручників – навпаки за назвами зменшилась, а за кількістю примірників – збільшилась. За результатами 2007 р. сукупний тираж художньої літератури українською мовою втричі менший ніж російською, відповідно 25.3 % і 73.4 % [7]. Тобто на одного жителя в Україні видано лише 0.04 художньої книги українською мовою. Середній тираж одного україномовного видання з художньої літератури становить 1.2 тис. примірників, російськомовного – 4.4 тис. примірників. Середній тираж дитячої книжки у 2007 р. українською мовою був 4.1 тис. примірників, російською – 5.2 тис. примірників.

Отже, в Україні незадоволено попит на художню літературу. Кількість видань цієї тематики незначна для вітчизняного ринку й не охоплює весь спектр потенційних читачів.

Регіональний розподіл свідчить про домінування центральних регіонів за обсягами випуску книжкової продукції. Найбільше книжок

у 2007 р. випускалося у м. Києві: за назвами 33.2 %, а за сукупним тиражем – 39.9 %. Друге місце посідає Харківська область: за назвами – 19.7 %, за тиражами – 34.5 %; третє – Донецька область: за назвами – 8.0 %, за тиражами – 16.0 % [7].

Діяльність у сфері книговидавання регулюється Господарським кодексом України, Законами України "Про інформацію" (від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ), "Про авторське право і суміжні права" (від 11 липня 2001 р. № 2627-ІІІ), "Про видавничу справу" (від 5 червня 1997 р. № 318/97-ВР), "Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні" (від 6 березня 2003 р. № 601-ІV). Останнім законом, дію якого відновлено згідно із Законом України від 17 червня 2004 р. № 1801-ІV, передбачаються пільги для книговидавців до 1 січня 2009 р. Цей закон передбачає надання пільг тільки для випуску книжкової продукції, а не поліграфічної взагалі, що звичайно поліпшує умови функціонування видавництва і книжкових фабрик, але не вирішує проблем виробництва газетної, журнальної, образотворчо-етикеточної та бланкової продукції. Не передбачені пільги для розповсюджуючих організацій. Слід зазначити, що законодавство з питань надання пільг постійно змінюється, вносяться корективи в законодавчі акти стосовно оподаткування, в результаті чого формулювання зазначені у Законі не відповідають Законам України "Про єдиний митний тариф", "Про податок на прибуток". Законодавство, що регулює відносини у видавничій сфері, потребує систематизації та внесення відповідних корегувань.

Державне регулювання у видавничій сфері здійснюється також через фінансування видання та розповсюдження друкованої продукції за державні кошти. Замовниками друкованої продукції виступають Міністерство освіти і науки України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національна академія наук України, Міністерство аграрної політики України, Міністерство у справах молоді та спорту України. На випуск друкованої продукції у 2008 р. було заплановано 219.3 млн грн, що становить 7.9 % усього державного замовлення і на 11 % більше ніж у 2007 р. [10].

Частка друкованих видань, виготовлених за державний кошт, становить близько 25 %. Цей показник є значним, однак свідчить про залежність досить великої частини виробників від державного замовлення, а також про невеликі обсяги виготовлення продукції в країні загалом.

Фінансування з бюджету виробництва друкованої продукції, крім підручників, передбачає також виготовлення видань за державними програмами. Із 1997 р. в Україні діяла Програма випуску соціально-значущих видань. За даними Державного комітету телебачення і радіомовлення, у 2002 р. Державним бюджетом України на Програму передбачались кошти у сумі 13.8, у 2003 р. – 14.8, у 2004 р. – 43.6 млн грн. З 2002 р. по 2004 р. за цією програмою випущено 552 назви друкованих видань загальним тиражем 2164.5 тис. примірників на загальну суму 40.8 млн грн [11].

Реалізація Програми викликала багато запитань. Функціонувала непрозора система формування та реалізації Програми, за якої потреба одержувачів у запропонованій літературі не вивчалася, не визначалися критерії її суспільної необхідності, а також був відсутній механізм розподілу книжкової продукції. Наприклад, перевірка діяльності Державного комітету телебачення і радіомовлення України щодо реалізації Програми соціально-значущих видань Рахунковою палатою виявила, що відбувалося неконтрольоване витрачання коштів, видання книг здійснювалося не за критеріями суспільної необхідності, а за результатами лобіювання видавництвами творів, на які вони мали авторські права. Розподіл книг відбувався таким чином, що "суспільно необхідна" література знаходилася на міністерських складах іноді впродовж декількох років через відсутність фінансування доставки. Згодом доставку тиражів до споживачів було покладено на виконавця державного замовлення згідно із затвердженими рознарядками. Видання, випущені за Програмою, мають передаватися до Міністерства культури і туризму України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства закордонних справ України, Національної академії наук України та інших міністерств і відомств для поповнення бібліотечних фондів [12].

Починаючи з 2005 р. фінансування Програми припинилось. Законом України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" передбачалось фінансування програми під новою назвою "Українська книга" у сумі 20 млн грн, тобто у два рази менше від планового фінансування Програми соціально значущих видань у 2004 р. [13]. У 2008 р. сума значно збільшилась до 40 млн грн, також заплановано видатки на фінансову підтримку преси у сумі 400 тис. грн [14].

Свого часу була розроблена та прийнята указом Президента України "Державна програма розвитку національного книговидавництва і преси на період до 2000 року" [15]. Очікуваного результату її реалізації – зменшення залежності книговидавців від імпорту газетного та офсетного паперу, технічного переоснащення поліграфічної бази, випуску 7 книг на душу населення у 2000 р. – досягнуто не було. Переоснащення поліграфічних фабрик до 2000 р. не було завершено.

Таким чином, вітчизняний книжковий ринок характеризується низьким випуском книжкової продукції, повільними темпами збільшення випуску, що не задовольняє потреби ринку у виданнях певної тематики. Тематична структура випуску книжкової продукції не відповідає структурі попиту. Державне регулювання обмежене пільгами та фінансуванням держзамовлення друкованої продукції. Книговидавнича справа потребує підтримки у вигляді ефективної державної програми, яка б охоплювала вирішення таких питань:

- перегляд і вдосконалення нормативно-правового забезпечення книговидавничої справи;

- пільгове кредитування видавничих проектів, спрямованих на розвиток культури, науки, освіти, а також пільгове кредитування технічного переоснащення поліграфічних підприємств;
- створення привабливого інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій;
- відновлення системи книгорозповсюдження, економічне стимулювання розвитку мережі книгарень у регіонах, що сприятиме доступності української книги на всій території України;
- реалізація загальнонаціональних заходів і проектів з розвитку та пропаганди книгочитання в Україні (із залученням Інтернету, телебачення, друкованих засобів масової інформації, відомих діячів культури, спорту, політики);
- реалізація заходів із підтримки та розвитку бібліотек, зокрема оновлення їх інформаційно-технічної бази, стабільне поповнення бібліотечних фондів, ремонт приміщень;
- проведення комплексу заходів з розвитку дитячого читання;
- проведення маркетингових досліджень книжкового ринку та ринку поліграфічних послуг, а також ефективного моніторингу суб'єктів видавничої діяльності;
- удосконалення системи статистичного обліку тощо.

Реалізація комплексного підходу до підтримки видавничої справи сприятиме підвищенню ефективності діяльності та конкурентоспроможності всіх суб'єктів на вітчизняному книжковому ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сенченко М.* Книгодрукування трьох слов'янських країн: Україна, Білорусь, Росія / М. Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 3. — С. 3–9.
2. *Сенченко М.* Книгодрукування трьох слов'янських країн: Україна, Білорусь, Росія / М. Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 4. — С. 3–6.
3. *Інформація* про стан книговидання в Україні. Держкомтелерадіо [Електронний ресурс]. — 13 жовт. 2005 р. — Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=54933&cat_id=34138
4. *Афонін О.* Стратегічний план розвитку української видавничої справи на 2007–2008 роки [Електронний ресурс] / О. Афонін. — Режим доступу : http://uabooks.info/ua/book_market/general/?pid=2019.
5. *Тимошик М. С.* Історія видавничої справи : підручник / М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2003. — 496 с.
6. *Шевченко Є.* Перспективи розвитку видавничої справи в Україні / Є. Шевченко // Економіка України. — 2005. — № 8. — С. 42–49.

7. Буряк С. Аналіз випуску друкованої продукції в 2007 році / С. Буряк // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 5. — С. 4–9.
8. Сіроженко В. Нові рекорди: основні статистичні показники російського книговидання в 2007 році / В. Сіроженко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 3. — С. 12–18.
9. Дослідження ринку книжок в Україні. GfK Ukraine. Дослідження проведено з ініціативи Міжнародного фонду "Відродження" та the Fund for Central and East European Book Project (Amsterdam), за підтримки програми МАТРА Міністерства закордонних справ Нідерландів [Електронний ресурс]. — 16 січ. 2007 р. — Режим доступу : <http://www.irf.kiev.ua/ua/ini/bookproject/news/?doc:int=2722>.
10. Про державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб у 2008 році : постанова Кабінету Міністрів України від 17 квіт. 2007 р. № 443.
11. Семистяга Т. Видавничо-поліграфічна галузь України: динаміка й проблеми розвитку (2002–2004 роки) / Семистяга Тетяна // Друкарство. — 2005. — № 2. — С. 5–8.
12. Бюджетні гроші – у макулатуру! Або як Держкомтелерадіо підтримував суспільно необхідні "шедеври". Рахункова палата [Електронний ресурс]. — 1 берез. 2005 р. — Режим доступу : http://www.acrada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/article/main?art_id=303237&cat_id=502.
13. Про Державний бюджет України на 2005 рік : Закон України від 23 груд. 2004 р. №2285-IV.
14. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 28 груд. 2007 р. № 107-VI.
15. Про Державну програму розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 року : Указ Президента України від 28 лют. 1995 р. № 158/95.